

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Клара Асенова Тонева

на дисертацията на

Борянка Нанова Вутева

докторант към Катедра „Историческо и систематическо богословие“ в
Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски“

На тема: **Сърцето като център на цялостния живот на човека (богословско-психологическо изследване)**

за получаване на ОНС „доктор по богословие“ в Професионално направление

2.4. „Религия и теология“, научна специалност „Психология на религията“

Научен ръководител: доц. д-р Димо Пенков

Тази рецензия е изготвена и представена след решение на Факултетния съвет на Богословски факултет от 22.10.2020 г., протокол № 02 и последваща заповед на Ректора № РД 38-527 от 10.11.2020 г. и въз основа на Протокол № 1 от заседание на научно жури от 16.11.2020 г.

Сведение за докторанта и докторантурата:

От юли 2017 г. Борянка Нанова е докторант към Богословския факултет на СУ "Св. Климент Охридски". Дисертацията е на тема: „Сърцето като център на цялостния живот на човека (богословско-психологическо изследване)“, научен ръководител е доц. д-р Димо Пенков. Докторантката е изпълнила успешно индивидуалния си план и е отчислена с право на защита до 26 февруари 2021 г.

Данни за дисертацията и автореферата:

Дисертационният труд е с обем от 233 страници, които включват: Предговор, Увод, четири глави, Заключение и Използвана литература. Научно-текстовият апарат съдържа 685 бележки под линия, приложени са достатъчно извори и други литературни източници както на български, така и на чужди езици. Обемът и подборът на използваната литература са отличен показател за постигнатото ниво на критично четене.

Словото на Борянка Нанова е академично, но не и сухо, увличащо, но и емоционално овладяно; положително впечатление оставя и фактът, че в текста почти не се откриват граматически, пунктуационни и наборни грешки.

Заслужава да бъде високо оценена плодотворната съвместна работа с научния ръководител – доц. д-р Димо Пенков.

Авторефератът отговаря на изискванията, разграничени са базисните проблемно-изследователски ядра в отделните глави; посочени са научните приноси, както и публикациите на автора.

В **Предговора** Борянка Нанова мотивира избора си на тема, който е „... продиктуван само и единствено от сърцето, с помощта на Бога, без Когото нищо не е възможно“ (с. 4). Както в богословието, така и в религиозната психология, понятието сърце е с феноменологично значение, защото се отнася към скритите структури на човешката душа, които не могат да бъдат обяснени по научен път, а чрез вярата в Бога. Съвременният човек е формирал цяла култура, свързана със сърцето, затова, според докторантката, предложената тема в нейния богословско-психологически дискурс е особено интересна за изследване, и още – предоставяща неизчерпаеми ресурси пред изследователите на тези две интеграционни полета (пак там).

Уводът като важна част от дисертацията нерядко подсказва и крайния резултат – дали и доколко докторантът ще се справи. Впечатлението, което оставя тази важна част от съчинението, е много добро. Уводът е стегнат, но многопластов: предлага обща характеристика на дисертационното съчинение; защитена и богато обоснована е актуалността на темата – от аргументите на Свещеното Писание през светоотеческото богословие до богословско-антропологичните концепции и православния религиозен опит, които определят сърцето като основа на човешката личност в нейния физически, нравствен и духовен живот (с. 6-9).

Обектно-предметната област на изследването, както и неговите цел и задачи са ясно заявени: да се обоснове значението на сърцето за цялостния живот на човека „чрез един по-дълбок богословско-психологически анализ“ (с. 10). На базата на текстове от Свещеното Писание и от Свещеното Предание, на светоотеческия опит и православната психология да се изведат постулатите, които определят сърцето на човека като абсолютен център в биологичен, психо-соматичен и духовен аспект.

Заявената методология е изключително богата, но, предвид че звучи амбициозно, натовазва и с големи очаквания.

Борянка Нанова Вутева изрично уточнява (с. 12), че в изследването е избегнат цялостен сравнителен анализ между Православието и другите християнски деноминации и вероизповедания, тъй като авторката се придържа към православната традиция. Категорична съм в позицията си, че

придържането към православната традиция не изключва сравнителния анализ, обратно – мисля, че това не би отнело нито от вярата на пишещия, нито от ценността на изследването. Друг е въпросът – дали и доколко обемът и така формулираната тема – го позволяват или пък изискват.

Нямам препоръки към предложената структура на изследването. Макар при първия поглед към съдържанието на труда (още преди вътрешното му обсъждане), четвърта глава да ми се стори „пришита“, то цялостният прочит и тогава, и сега ме убеждават в основанията и логиката на Борянка Нанова Вутева.

Отлично впечатление оставя не само корпусът от научна литература, използван в дисертацията, но и направеният в Увода преглед на състоянието на изследването, който потвърждава, че докторантката има завидна библиографска осведоменост, както и способност за правилен и центриран подбор на научната литература.

Първа глава „*Антропологичното понятие „сърце“ в Свещеното Писание на Стария и Новия Завет*“ е посветена на фундаменталното антропологично разбиране за човека като сътворен по Божий образ. Човешката духовно-телесна цялостност е богато изразена чрез различни метонимни понятия като дух, сърце, плът, вътрешност, утроба и др.

Борянка Нанова разглежда не само най-често използваната словесна форма за сърце *lêb* на еврейски език, нейното значение и употреба в Стария Завет, но обяснява и семантичния смисъл на други понятия – *bäsär, rüah* и *něpěš* – които са обвързани със „сърцето“. Запознаването с този спектър има своята цел – да се изведе и подчертае дискурсивната връзка между Стария и Новия Завет. Свързващото звено в изведената типологична обвързаност между двата Завета, е Господ Иисус Христос, а акцентът е поставен върху посланията на св. апостол Павел и неговата основополагаща идея за чистотата на сърцето като залог на боговидението. Прочитът на първа глава от труда на Борянка Нанова убеждава читателя, че сърцето е най-важният антропологичен топос, в който се включват всички проявления на човешкия живот, и нещо повече – сърцето е органът, чрез който се възприема духовния свят и Царството Божие.

Втора глава, озаглавена „*Светоотеческото разбиране за сърцето*“, е определена от докторантката като център на изследването. Мистиката на сърцето в Източното богословие полага тенденцията за възприемането на човека в неговата психосоматична цялост, като образ и подобие на Бога, а

сърцето като средоточие, съсъд и вместилище на добро и зло, но и като място, където се случва срещата между човека и Бога. Чрез проследяването на опита на някои от светите отци от различни периоди на светоотеческата мисъл и творчество, Борянка Нанова има за цел да изведе и подчертае ценността на сърцето – веднъж като символ на религията, от втора страна, неговата пряка обвързаност с благочестието и с любовта. Това, което обединява светите отци, разгледани във втора глава на дисертацията (св. Макарий Египетски, св. Григорий Нисийски, св. Григорий Богослов, св. Максим Исповедник, св. Симеон Нови Богослов) е, че при всички тях е налице способността за дълбинно вникване в човешката душа и сърце, както и единомислие по въпроса – какви са начините за преодоляване на греха.

Важно място е отделено на „Исусовата молитва“, която е изведена като основното средство на аскетическата дейност, и в чието практикуване са се подвизавали видните аскети на Православието. Внушението на втора глава е отчетливо: аскетическите подвизи, противодействието на греха и практикуването на умно-сърдечната молитва са средствата, чрез които се преобразява човешката природа.

Трета глава – *„Умносърдечната молитва в аскетическия опит и богословие“* е свързана с тема, която, според Борянка Нанова, няма как да бъде обхваната в пълнота в рамките на една дисертация. Когато се говори за аскеза и подвижничество, трябва да се има предвид, че такъв начин на познание намира приложение във всички изяви на човешкия живот, понеже няма християнин, който в някаква степен да не е подвижник.

Борянка Нанова привежда една част от пребогатия опит на светите отци, практикували исихастката молитва, и в чиито подвижнически живот тази молитва е свързана с внимание, трезвение на ума и постоянно пребиваване в сърцето. Богословието на Отците осветлява отделните степени на молитвите, чрез които човекът достига и до различни степени на усъвършенстване, възрастване и единение с Бога. Образността граничи с апофатиката, която в мистическото богословие на Изток е основен начин за изразяване. Аскетическото подвижничество е насочено не просто към „вътрешния“ човек, а към още по-тайнствената част у човека – сърцето, което за аскета – подвижник е субстанциален център, антропологичен орган и място на среща с Бога.

Четвърта глава – *„Съвременни руски подвижници на сърцето“* – запознава с творения на руски подвижници от 18-20 век. Разгледани са

поученията на св. Тихон Задонски, св. Силуан Атонски и св. Лука Войно-Ясенецки, в които чрез препратки към примери от Свещеното Писание, се осмисля темата в ексегетиически план. Богословието на св. Силуан Атонски е представено и чрез неговия ученик и последовател св. Софроний Сахаров. Основното послание на последната глава на дисертационното съчинение е: целта на подвижника е чрез светотайнствения и молитвен живот, да се постигне спасението и възстановяването на грехопадналата човешка природа. Сърцето е онова съкровено място, на което се случва както земната, така и есхатологичната среща с Христос.

Изводи и препоръки:

Докторант Борянка Нанова се е съобразила с голяма част от препоръките и бележките, които ѝ бяха отправени по време на вътрешното обсъждане като една от тях беше свързана със заключението.

За съжаление и сега намирам, че заключението трябва да се преработи, особено при евентуално издаване на дисертацията след успешна защита. Вместо да се разказва какво е сторено (глава по глава) е необходимо да се предложи дискурсивен анализ, който ще открие постигнатите цели и окончателните изводи.

Научни приноси:

Борянка Нанова извежда четири научни приноса на своя труд, от които приемам първия и четвъртия, а именно:

В традицията на православното богословие в България темата за сърцето като абсолютен център на психосоматичната същност на човека и своеобразен фокус на най-интимните религиозни преживявания, не е разглеждана досега и в това се състои основният принос на изследването.

Приносен момент в дисертацията е нейната практическа приложимост в областта на духовно-ориентираната психология, православната антропология и пастирското богословие.

Относно втория принос: не смятам за сериозно, нито пък за реалистично в рамките на около 200 страници (и то на ниво докторска теза), да се твърди, че това е „*първ опит в българската богословска наука за анализ на антропологичното понятие „сърце“ в рамките на толкова широко*

изследователско поле, включващо библейска антропология, светоотеческо богословие и подвижничество от по-ново време“.

Третият принос – „поради широкия си обхват, дисертационното изследване може да послужи като отправна точка за други научни изследвания“ – също е неприемлив, доколкото всяка докторска дисертация, а и въобще всяко научно изследване, по подразбиране, а и напълно логично е, да бъде изходна точка за последващи изследователски търсения.

Публикации:

Докторантката прилага четири публикации по темата на дисертацията:

- **Boriana Nanova.** The mystic of the heart in the theology of st. Simeon the new theologian (x-xi c.). Ниш и Византија. Зборник радова XVII. Ниш, 2019, с. 475-481.;
- **Боряна Нанова.** Сърцето в аскетическото предание на Църквата. Сб. Мисъл, слово, текст. Том 6. УИ "Паисий Хилендарски", 2019, с. 64-73.;
- **Боряна Нанова.** Сърдечната молитва в наставленията на светите Отци. В: Религия идентичност и светоглед: Човекът в Европейската цивилизация на XXI век. НИ проект на катедра /секция “Религия, вярвания, светоглед” – ИФС-БАН & РКИЦ. София, 2019, с. 360-369.;
- **Боряна Нанова,** Православното разбиране за човешка личност в богословието на св. Григорий Богослов. Сб. Православие – традиция и съвременност. Том. 6. Пловдив, 2020, с. 26-36.

Заклучение

Направените препоръки не умаляват високата оценка за дисертационния труд на Борянка Нанова, както и положителните ми впечатления от нея като докторант към катедрата по „Историческо и систематическо богословие“.

Посоченото дотук ми дава основания да гласувам положително за присъждането на ОНС „доктор по богословие“ на г-жа Борянка Нанова Вутева.

12.01.2021
София

доц. д-р Клара Тонева